

MJERILO/KRITERIJ ISTINE

HADŽDŽI HALİFA (KÂTIB ÇELEBÎ)

Bilješka o djelu. *Mîzânu l-ḥaqq fî iḥtiyâri l-aḥaqq* (Mjerilo Istine u izboru najistinitijeg) od autora HADŽDŽI HALİFE (ili KÂTİBA ÇELEBİJA), završeno je u novembru 1656. godine u Istanbulu. Predstavlja sažet odgovor o zamršenim vjerskim problemima o kojima se raspravljalo tokom XVII stoljeća u Istanbulu i u Osmanskoj imperiji.

HADŽDŽI HALİFA (KÂTIB ÇELEBÎ) je živo pratio tu žučnim raspravama pocijepanu scenu i svojim djelom *Mîzânu l-ḥaqq fî iḥtiyâri l-aḥaqq* dao svoj doprinos razumnom i umjerenom prosuđivanju o pitanjima zbog kojih su fanatične grupe njegova vremena napadale tekije i džamije i međuse se ubijale. U ovom broju *Muallima*, kao i u nekoliko brojeva tokom 2007. godine, donijecemo dijelove iz ove njegove vrijedne rasprave, te tako dati svoj prinos obilježavanju 350-te godišnjice njegove smrti!

(Za prijevod koristimo knjigu KÂTIB CHELEBI, THE BALANCE OF TRUTH, preveo na engleski G. L. Lewis, London/New York, 1957. kao i osmanski tekst originala. Zahvaljujem se gospodinu Osmanu Laviću, bibliotekaru Gazi Husrevbegove biblioteke, na pomoći koju mi pruža pri radu na ovom djelu i vjernom praćenju osmanskog teksta).

Bilješka o autoru. Mustafa sin Abdullahov, poznat pod slavnim imenima HADŽDŽI HALİFA ili KÂTIB ÇELEBÎ, je rođen u Istanbulu 1609. godine. Otac mu je bio silâhdâr (ili onaj koji je bio zadužen za sultanove sablje i oružje na dvoru). Hadždži Halifa je odrastao u krugu najuččenijih ljudi tadašnje elite Osmanske imperije. Vrlo rano se uputio u racionalne i tradicionalne nauke islama, stasao je u velikog bibliografa i bibliofila. U zreloj dobi svog života boravio je u nekoliko vojnih pohoda, a zadnju trećinu svoga života posvetio je pisanju svojih djela, među ostalim i proslavljenog djela *Kaşfu z-Zunûn* koje se kataloški i bibliografski bavi s približno petnaest hiljada naslova iz svih tradicionalnih i racionalnih disciplina. Hadždži Halifa je umro u Istanbulu 1657. godine.

**PREDGOVOR HADŽI HALIFE
(KÂTIBA ÇELEBİJA)**

Bismillahi r-rahmani r-rahim!
U ime Boga, Svemilosnog, Samilosnog!

Slavljen neka je Bog, koji je učinio razum dokazom u Svome stvaranju, da bi tako osnažio objavljeni Zakon kao sredstvo razlikovanja između laži i Njegove istine. Blagoslov i mir neka su Muhammedu, koji je poslan sa nadnaravnom i neusporedivom viješću i savršenim znanjem, blagoslov i mir neka su njegovoj porodici i njegovim drugovima, sve dok rasprave traju na skupovima istaknutih u učenosti.

Od početka stvaranja među mudrim ljudima se priznaje da su *znanje i predanje* poput para blizanaca, dok su podaci z n a n j a (*ma'qûl* – معقول) i p r e d a n j a (*manqûl* – منقول) poput para trkaćih konja, a logički dokaz jeste stubište i ljestve do visova izvjesnosti, te da je logički dokaz u stvarima istraživanja i razmišljanja temelj sveg ljudskog govora i sudac svim stvarima. Ima ljudi koji su, budući zavedeni Zavodničkim Šaptačem/Spletkarom,¹ zapostavili logičko dokazivanje i koji neznanjem i budalaštinom namjerno uvode u običaj nagađanje i naklapanje kao takmaca logičkom dokazivanju.

U više pitanja oni su pali žrtvom zaraze prepiranja i isprazne zadrnosti. Poput fanatičnih ratova u starim vremenima, jalova prepirka ovih kratkoumih/glupih ljudi dovela je skoro do krvoprolića.

Iz tog razloga sastavljeno je ovih nekoliko redaka da bi se pokazao metod dokazivanja u pitanjima koja su na tapetu, a dato im je ime *Mîzânu l-ḥaqq fî ihtiyâri l-aḥaqq* (*Mjerilo Istine u izboru najistinitijeg*), kako bi običan svijet saznao oko čega se vrte prepirke i rasprave, te kakvu vrstu plodova daju.

1 Zavodnički Šaptač jeste sotona/šejtan. Ova fraza je uzeta iz 114. kur'anske sure *en-Nas* (*Ljudi*) koja glasi: Reci: "Utječem se Gospodaru ljudi, Vladaru ljudi, Bogu ljudi, od zla šejtana koji spletari, koji zle misli unosi u srca ljudi – od džina i od ljudi!"

**O potrebi za racionalnim naukama
(علوم عقلیه لزومی بیاننده در)**

Tragatelj za istinom treba shvatiti da je krajnji referent ljudskog znanja, bilo ono o postojećim ili nepostojećim stvarima, apsolutno nespoznatljiv. Razum ne ide u tom pravcu.

Ako je postojeće apsolutno slobodno od stvari/materije, istraživanje vezano za takvu vrstu stvari naziva se teologija: njeni ogranci su mnogobrojni. Istraživač teologije je ili filozof ili teolog dogmatičar.

Ako postojeće ne potrebuje materiju (materijalnu predodžbu) u razumu, ali izvanjski ima potrebu za materijom, takvo proučavanje naziva se matematika. Osnovi matematike su četverovrsni: nauka aritmetike, astronomija, geometrija i muzika. Svaka od njih ima mnoge grane.

Ako postojeće apsolutno potrebuje materiju, kako u razumu tako i izvanjski, takvu vrstu proučavanja nazivaju prirodnom naukom.² Ova nauka također ima mnoge ogranke.

Sve spekulativne i racionalne nauke pripadaju jednoj ili drugoj od ovih podjela. Proučavaju se metodom mišljenja ili spekulacije: da bi se izbjegla greška u mišljenju ljudi su formulirali zakon dedukcije i spekulacije, i nazvali su ga naukom provjeravanja i naukom logike. To je mjerilo i kriterij nauka. Kao što veliki učenjak Sayyid Šarîf al-Ğurġânî³ kaže: Niko neće poštovati ili se oslanjati na znanje bilo kojeg učenjaka čija učenost ne izdrži provjeru ovog mjerila i kriterija. Iz tog razloga,

2 O ovoj trovrsnoj (tripoljnoj) podjeli nauka usporedi Ĥawarizmîjevo djelo *Maḫṭûṭu l-'ulûm* (napisano oko 980. godine po 'Îsâu a.s.). Djelo je uredio i izdao G. Van Vloten, Laiden, 1895., a na str. 132. stoji: Spekulativna nauka se dijeli na troje: ono što istražuje stvari koje posjeduju supstanciju i materiju, naziva se 'prirodna nauka'; to što istražuje stvari izvan supstancije i materije, naziva se 'božansko', ili na grčkom 'theologia'; i to što ne istražuje stvari koje posjeduju materiju, nego stvari koje postoje u materiji, kao što su mjere, oblici, kretanja i tome slično, a naziva se 'matematika'.

3 'Alî ibn Muḫammad al-Ğurġânî (1339-1413), poznati autor koji je između ostalog pisao o gramatici, logici i kalâmu (vidi narednu bilješku). Autor je poznatog komentara o djelu *Mawâqif* od Īġîja (umro 1355). Al-Ğurġânîjeve titule *sayyid* i *šarîf* ukazuju da su mu preci bili Ĥasan i Ĥusayn, unuci Poslanika Muhammeda a.s.

većina tragateljja za istinom smatra da je logika esencijalna nauka. Nauka logike ne proučava se nje same radi, već se proučava kao sredstvo i instrument za postizanje znanja. Od početka stvaranja logika je bila stožer pravih, istinskih i tačnih nauka među svim ljudima i narodima.

Istine na koje se mi pozivamo jesu nauke o stvarima. U najvećem dijelu, predmeti spomenuti u objavljenim Knjigama i svetim naukama podudaraju se i koincidiraju sa predmetima ovih nauka, ali u brojnim primjerima postoji i nesuglasje među njima. Stoga je kršćanska zajednica odbacila filozofiju, dok su muslimani sačinili odgovor filozofiji, i to sa suptilnošću, i nisu filozofiju smjesta odbacili.⁴ Oni koji proučavaju takve stvari shvatiće o čemu se ovdje radi.

K tome, svete nauke, koje su u ovom dobu cilj islamske učenosti, dijele se u dvije vrste. To su ili (1) one nauke koje se proučavaju poradi njih samih, ili (su to (2) one nauke koje) se proučavaju (samo) kao sredstva da bi se postigle nauke koje se proučavaju poradi njih samih. Ovu potonju ili drugu vrstu nazivamo arapske nauke, nauke o disciplinama ili drevne nauke, jer one se ne proučavaju poradi njih samih. Izravno ovisna o njima jeste disciplina samog proučavanja (ادب درس) i, posredno, disciplina samoga sebe (ادب نفس). One (drevne nauke) tretiraju arapske načine izražavanja. Dobro je poznato da ih je brojem dvanaest, kako se tvrdi u knjigama o osnovnim/temeljnima stvarima.⁵

Nauke koje se proučavaju poradi njih samih razlikuju se jedna od druge po svojim predmetima proučavanja. Nauka čiji je predmet Božija Riječ (كلام الله) jeste nauka tumačenja i varijantnih čitanja/učenja Kur'âna, sa svojim ograncima. Nauka čiji je predmet Riječ Božijeg Poslanika, Bog ga blagoslovio i podario mu mir, jeste nauka predanja/tradicije, sa svojim ograncima.

Nauka koja se izvodi iz ove dvije nauke i iz predmeta u vezi s njima, i čije se teme odnose

4 Za običnog muslimana 'filozofija', *falsafâ*, konotira slobodno razmišljanje. 'Odgovor' koji su muslimani dali filozofiji jeste skolastička teologija, *kalâm*, a oni koji se bave njime nazivaju se *mutakallimûn*.

5 O klasifikaciji nauka vidi J. Heyworth-Dunne, *An Introduction to the History of Education in Modern Egypt*, Luzzac, 1938., str. 41-42; 78.

naprosto na vjerovanje jeste nauka skolastičke teologije (kalâm - كلام). Kasniji učenjaci su nagomilali filozofska pitanja u ovoj nauci, zato što su, kako veliki Sa'du d-Dîn kaže u svome komentaru o djelu *Maqâsid*, "mnogi autori tako našli izlaz iz svojih teškoća."⁶

Ako se nauka ne odnosi samo na vjerovanje/dogmu već i na postupanje/praksu, tada je to nauka o pravu (uṣûl wa furû') i njene srodne nauke pobuđivanja na dobro (targîb) i zastrašivanja od zla (tarhîb).

Kako je spomenuto naprijed, racionalne i filozofske nauke postale su uključene u te nauke. Čovjek koji nema udjela u tim naukama (racionalnim i filozofskim) ne može biti znalac ni u naukama o vjerovanju, pravu, itd.

A sada pređimo na sami korijen nijekanja nauke koje je tako preovlađujuće među ljudima.

U početku islama, Drugovi Božijeg Poslanika bavili su se Knjigom i *Sunnatom*, koje su primili od njega i predali dalje, i nisu dopuštali rad na naukama osim onih koje su potpuno u polju proučavanja temeljnih principa Vjere. Pokazali su krajnju strogoću u zabranjivanju drugih nauka. 'Umar (drugi ḥalifa Omer) je išao čak dotle da je spalio mnoge hiljade grčkih knjiga, pri osvajanju Kaira i Aleksandrije, e da ljudi ne bi zbog tih knjiga zanemarili učenje napamet Božije Knjige i *Sunnata* Poslanika Božijeg, te da iz tog razloga temelji vjere ne budu čvrsto uspostavljeni.⁷

U prvoj generaciji muslimana takav je bio njihov pogled na javni interes. U drugoj i trećoj generaciji, oni koji su upoznali Druge Božijeg Poslanika i bili muḡtahidi, kodificirali su predanja/tradiciju koju su primili. Na temelju nauke o Korijenima (uṣûl - اصول) i Ograncima (furû' - فروع) izveli su Božanske Naredbe, uz pravne dokaze, zapisali su ih i formulirali. Nakon što su islamske nauke kodificirane, zaštićene

6 Sa'du d-Dîn Mas'ûd ibn 'Umar at-Taftazânî (1322-1389) pisao je djela s područja prava, tradicije, gramatike, logike i kalâma. On sam napisao je komentar na svoje vlastito djelo *Maqâsid*, priručnik za *kalâm*.

7 Ovdje Haḡgi Ḥalifa (Kâtib Calabî) strahovito griješi. Iznenadujuće je da on ovdje ponavlja jednu kasniju izmišljotinu o paljenju ovih knjiga. Inače, Arapi su Aleksandriju osvojili 646. godine, u vrijeme 'Umarova ḥaifata.

i osigurane od bilo kakva mogućeg kvarenja, muslimanske vođe su shvatile da je zabrana koja seže iz prve generacije bila upravo s ovim ciljem. Međutim, kad je opasnost kvarenja uklonjena, svrha zabrane nije više važila. U dobu dinastija, Umayyâdske i ‘Abbâsîjske, preovlađujuće mišljenje je bilo da je važno za muslimane da upoznaju nauku o biti stvari (*ḥaqâyiḡ ašyâ* – حقائق اشياء). Stoga su preveli knjige drevnih naroda na arapski jezik.

U svakom dobu, ljudi ispravnog prirodnog rasuđivanja i ispravnog uma nisu propustili da te knjige (drevnih naroda) čitaju i proučavaju. U svakom dobu, bila su naširoko poznata djela učenjaka koji su se posvetili i filozofiji i svetom pravu, bila su cijenjena i tražena. Veliki bogougodnici i učenjaci, Imâm Gazâlî, Imâm Faḥruddîn Râzî, učenici ‘Aduddîn i njegovi sljedbenici, Qâḏî Bayḏâwî, učenici Šîrâzî, zatim Quṭbuddîn Râzî i Sa‘duddîn Taftazânî, Sayyid Šarîf Ğurġânî i njihovi učenici filozof Ğalâl Dawwânî, te njihovi učenici, dostigli su visove proučavanja i istraživanja i sebe nisu ograničili na samo jednu granu znanja.⁸

Ali, mnogi ljudi neznanice, koji smatraju da je nekada bilo zabranjeno prenošenje ovih

8 O Imâmu Gazâlîju (1059-1111), najvećem muslimanskom teologu, koji je za mistička iskustva šûfîja našao mjesto unutar ortodoksije, vidi: A. J. Arberry, *Sufism* (Ethical and Religious Classics of East and West, 1950), posebno pp. 79-83., gdje je data analiza strukture njegovoga djela *Iḥyâ’u ‘ulûmiddîn*, ‘Oživljavanje vjerskih nauka’. Cjelovita analiza naći će se kod G.H. Bousqueta, *Iḥyâ’ Ouloûm al-dîn: Analyse et index* (Pariz, 1955).

Imâm Faḥruddîn Muḥammad ibn ‘Umar al-Râzî (1149-1209), autor je slavnog komentara Kur’âna i brojnih djela o misticizmu i *kalâmu*.

‘Aduddîn ‘Abdurrahmân ibn Aḥmad al-‘Îġî (umro 1355), autor je djela *Mawâqif*s područja *kalâma*.

Nâšîruddîn Abû Sa‘îd ‘Abdullah ibn ‘Umar al-Bayḏâwî iz Šîrâza (umro? – 1286), autor je djela *Anwâru t-tanzîl*, najpopularnijeg komentara Kur’âna, kao i djela iz gramatike, prava i *kalâma*.

Quṭbuddîn Maḥmûd ibn Mas‘ûd aš-Šîrâzî (1236-1311), bio je ljekar, astronom, filozof i sakupljač predanja/tradicije.

Quṭbuddîn Muḥammad ibn Muḥammad al-Râzî at-Taḥtânî (1295-1364), napisao je nedovršeni komentar Kur’âna, te nekoliko djela o *kalâmu*, pravu i logici.

Ğalâluddîn Muḥammad ibn As‘ad ad-Dawwânî aš-Šiddîqî (1427-1501), qâḏîja Farsa, pisao je o dogmatici, misticizmu i filozofiji.

racionalnih nauka, ostali su nepokretni kao stijenje, zamrznuti u slijepom oponašanju starih učenjaka. Oni bez razmišljanja ili razmatranja suštine stvari odbacuju i ne priznaju nove nauke. Prolaze pod učene ljude, a zapravo su cijelo vrijeme bili neznanice, i uživaju u omalovažavanju tog što nazivaju ‘filozofskim naukama’, i ništa ne znaju o zemlji i nebu

Upozorenje: ‘Zašto ne pogledaju u carstvo nebesa i Zemlje, i u sve ono što Bog stvorio je?!’ (Kur’an, VII, 185) ne ostavlja na njih nikakva dojma: smatraju da ‘duboko razmišljanje’ o svijetu i nebu znači buljenje u njih poput krave.

Od početka Osmanskog carstva do vremena rahmetli Sultana Sulejmana,⁹ čije prebivalište je Raj, bili su visoko ugledni oni učenjaci koji su spojili proučavanje svetih nauka sa filozofijom.

Sultan Mehmed Osvajač sagradio je Osam Učilišta (مدارس عثمانیه), i u svojoj zakladnici (وقفیه) zapisao: ‘Neka se rad odvija u skladu sa qânûnom (قانون)’, odredio je lekcije iz ‘Bilježaka/komentara o *Taġrîdu*’ i ‘komentara o *Mawâqifu*’.¹⁰

Oni (taklidski učenjaci) koji su došli poslije prekinuli su predavanja ovih lekcija, smatrajući da su ‘filozofija’, i smatrali su uputnim da se daju lekcije o *Hidâyi i Akmalu*.¹¹ Ali, kako ograničavanje tih lekcija nije bilo opravdano, ni filozofija niti *Hidâya i Akmal* nisu ostavljeni (u carskim medresama). Potom je tržište za obrazovanjem u Rûmu (Turskoj) propalo, a učenici ljudi su bili gotovo iščeznuli.

9 Sultân Sulaymân Qânûnî, ‘Zakonodavac’ (na Zapadu poznat kao ‘Soliman the Magnificent’), vladao u periodu 1520-1566.

10 Sultân Mehmed II (vladao u periodu 1451-1481), osvajač Konstantinopola, sagradio je i uvakufio *Osam Učilišta (Medâris-i Semâniye)* u predvorjima svoje džamije, te odredio propise, qânûn, za njihov rad.

Waqfiyya je dokument koji ustanovljava *waqf* (vakuf), zadužbinu za održavanje nečega u pobožne svrhe.

Taġrîdu l-kalâm je poznata rasprava o dogmatici od Našîruddîna Muḥammada ibn Muḥammada at-Ṭûsîja (1201-1274), šiijskog političara, filozofa, matematičara i astronoma, koji je osnovao observatoriju u Marâġi u Azerbejdžanu za mongolskog osvajača Bagdada, Hûlâġûa. Napisano je tuce komentara o njegovom *Taġrîdu*. Bilješke koje se ovdje u knjizi spominju, poput komentara o *Mawâqifu*, jesu djelo al-Ğurġânîja.

11 *Hidâya* je standardni priručnik ḥanafijskog prava, od Burhânuddîna ‘Alî ibn Abî Bakra al-Margînânîja, iz Fargâna (umro 1197).

Nakon toga su učenjaci novajlije, koji su radili 'u skladu sa qânûnom' u nekim provincijskim mjestima, tu i tamo u zemljama Kurda, došli u Rûm i počeli vršiti vrlo snažan utjecaj. Zapazivši njih, neki sposobni ljudi u našem vremenu postali su studenti filozofije. Kao studenta, mene, skromnog autora ovih redaka, tokom raspravljanja i učenja, podstakli su neki talentirani ljudi, baš kao što je Sokrat podstaknuo Platona, da usvajam znanje o suštinama stvari (حفايق اشيا).

U ovoj raspravi ja sam spomenuo i izložio nekoliko tema, na način upute i savjeta svima, da bi mogli uznastojati ovladati sa što je moguće više znanja, ma kako ono apsolutno moglo biti. U nekoj prilici sigurno će se pokazati nužnim sljedeće: Nema nikakve štete u učenju. Neka se ne zabranjuje i neka se ne smeta (da ljudi uče), jer omalovažavanje neke stvari dovodi do otuđivanja od nje i njenog gubljenja.

Prvi predmet.

Fetva muftije koji je geometar i muftije koji to nije. Neki čovjek unajmio drugog čovjeka za osam aspri, da iskopa bunar koji je po dužini, širini i dubini četiri kubna metra. On je iskopao bunar čija je dužina, širina i dubina bila dva kubna metra, i tražio je četiri aspre. (Porječkali su se) i tražili fetvu. Muftija matematičar dao je sljedeću fetvu: 'Njemu se duguje jedna aspra.' I to je ispravno, jer bunar od dva kubika po duljini, širini i dubini jeste jedna osmina ugovorenog bunara.

Drugi predmet.

Presuda qâđije geometra i qâđije koji ne zna geometriju (هندسه). Neki čovjek prodao drugom čovjeku polje, stotinu sa stotinu metara. U vrijeme uručivanja parcele, umjesto da mu da jedno takvo polje, dao mu je dva polja, svako pedeset sa pedeset metara. Među njima izbi spor, odoše pred qâđiju koji nije znao geometriju. Njegova presuda je glasila: 'Toliki mu je dug.' Potom su našli qâđiju geometra, te mu kazali u čemu je spor. Njegov odgovor je bio: 'To je pola njegova duga.' I to je pravi odgovor. Svako ko želi da zna načelo o kome se ovdje radi treba da se pozabavi proučavanjem matematike.

Treći predmet.

Mudri Bayđâwî, u svome komentaru o Kur'ânskom stavku (وَ الْقَمَرَ قَدَرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ) كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ):

'Mjesecu smo odredili mijene, pa se uvijek vraća kao suha stara savijena grana palmına!' (Kur'ân, XXXVI, 39),

nakon objašnjenja o 28 položaja Mjeseca, kaže:

يَنْزِلُ الْقَمَرُ كُلَّ لَيْلَةٍ فِي وَاحِدٍ مِنْهَا لَا يَتَخَطَأُ وَلَا يَنْقَاصُ عَنْهُ

'Mjesec zauzima svoje položaje tako što je svaku noć u jednom od njih, ne promašujući niti ga umanjujući!' Kad bi Mjesec stupio u svaki položaj u istom satu, onda bi ovaj (al-Bayđâwîjev) navod bio ispravan, ali to nije slučaj. Nekada Mjesec stupa usred noći iz jednog položaja u naredni, a nekada se pomjera za dva položaja u jednoj noći. Za svaki položaj postoji određeno polje od otprilike 13 stupnjeva, dok je Mjesečevo noćno putovanje nekada 11 a nekada 15 stupnjeva. Koji žele naučiti o principu koji je ovdje posrijedi, mogu pogledati nauke astrologije i astronomije.

Postoji i jedna druga stvar, Aleksandrov Bedem/Zid. U al-Bayđâwîjevom komentaru Kur'âna o stavku - بَيْنَ السَّيِّئِينَ - 'pa kad između dvije planine stiže' (XVIII, 93), daje se objašnjenje da je Bedem između planina Armenije i Azerbejdžana, što bi se moglo smjestiti u oblast Tabriza. Ali, to nije u skladu sa činjenicama. Bilo ko ko želi znanje kojim bi provjerio ovo, može studirati nauku geografije.

Četvrti predmet.

Dok sam se bavio proučavanjem matematike (رياضيات), desila su mi se tri problema. U vezi s njima kao problemima u jurisprudenciji, tražio sam fetvu od tadašnjeg Šayhu l-islâma, Bahâ'î Efendije.¹² Nije uslijedio odgovor. Nakon što sam napisao jednu raspravu koja sadrži izlaganje tih problema, on je napisao odgovor na jedan od tri problema. Taj odgovor, pisan osobnim rukopisom Šeyhu l-islâma, pohranjen

¹² Bahâ'î Mehmed Efendî (rođen 1004/1595-6) bio je Šayhu l-islâm od 1649. do 1651. godine, i potom opet od 1652. do svoje smrti 1654. godine.

je u posjed Šayḥzâdea Efendije, službenika odgovornog za pregledanje i izdavanje fetvi. Odgovor je bio komad mahnite budalaštine! Prepisao sam ga i pridodao od riječi do riječi toj raspravi, pod naslovom 'Ispravljanje odgovora'. Onaj ko želi, može vidjeti tu moju raspravu. Problemi su sljedeći:

- (1) Da li se izlazak Sunca na zapadu slaže sa zakonima astronomije?¹³
- (2) Kako će se obavljati pet dnevnih namaza/"molitvi", i kako će se izvršavati post u mjestima gdje šest mjeseci traje dan a šest mjeseci noć?
- (3) Da li igdje postoji mjesto osim Meke gdje *qibla* može biti bilo koji od četiri pravca/strane.¹⁴

Prema tome, vidiš da sposobni ljudi treba da učine veliki napor da razumiju apstraktno mišljenje i matematiku, e da čovjek ne bi zapao u puko nagađanje i nesigurnost na putu spekulacije, te završio kao zalutali magarac!

Napomena. Nadalje, činjenica je sljedeća: Kad jednom sporenje i neslaganje oko bilo kojeg predmeta izbije među ljudima, tad nije moguće, čak ni nakon što postignu suglasje, da se sporenje i neslaganje posve otklone. Ako ratnik ušutka jednu stranu silom i osvojenjem, ta strana neće ostati ušutkana; ona se izbavlja i nastavlja svojim putem. Dakle, svrha ovog našeg djela (misli se na djelo *Mizânu l-ḥaqq fi 'ihtiyâri l-aḥaqq*) je da se osigura provjera za sposobne ljude, te da se pokaže metod izvođenja dokaza (استدلال) i raspravljanja. A što se tiče ostalog naroda, "svjetina je poput magaraca/životinja" (العوام كالهوام), ko to haje za njihove rasprave i sporenja?!

13 Vjeruje se da će izlazak Sunca na zapadu biti jedan od predznaka Sudnjega Dana. Vidi A. J. Wensinck, *The Muslim Creed* (Cambridge, 1932), p. 197: '... izlazak Sunca na mjestu gdje ono zalazi, ... kao također i drugi eshatološki znaci prema njihovu opisu u autentičnom Predanju, jesu istina koja će se desiti' (dio članka 29 iz djela *Fiqh Akbar II*: vidi niže bilješku šest u Osmom poglavlju).

14 *Qibla* je pravac prema kojem se muslimani okreću kad klanjaju (obavljaju namaz/"molitvu"/, to jest prema Ka'bi, hramu u Meki.

Također, mora se znati da je čovječanstvo, čak od Âdema, bilo podijeljeno. Svaka grupacija (فرقه) ima svoja vlastita načela i svoj vlastiti način ponašanja, koji izgleda različit od drugih grupacija. Baš kako Svemoguću Bog i kaže:

كُلَّ حَزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ

'Svaka stranka vesela onim što je imala!' (Kur'ân, XXIII, 53),

tako i sve te grupacije vole svoje vlastite puteve/pravce, i daju im prednost pred bilo kojim drugim pravcima. Ali, nakon svega, neki ljudi su razboriti i inteligentni, oni duboko razmišljaju i sagledavaju unutarnju svrhu te raznolikosti i nalaze da mnoge koristi leže u osnovi tog razilaženja, te se oni neće uplitati niti napadati bilo čija načela ili zakon. Ako vide da su ta načela ili zakoni pogrešni u svjetlu njihove vlastite religije, zadovoljiće se time što ih neće odobriti svojim srcima i o tome će šutjeti. Ostali ljudi brbljaju budalaštine: ne razumiju unutarnju svrhu razilaženja i drže se apsurdnog shvaćanja da cijelo čovječanstvo treba sudjelovati u jednoj vjeri i jednom kodeksu ponašanja. Premda je ničim neizazvano svađanje o vjerskim stvarima zabranjeno (امر دينده بلا موجب نزاع ممنوع), oni srljaju u mučno sukobljavanje i neprijateljstvo, i ne žele ostaviti nikoga na miru. Ne mogu proći a da se ne upliću u zlo bez ikakve koristi.

Danas svrha civilizacije i društva, koja je bitno važna za smrtnike, zahtijeva da ljudi od vizije treba da usvoje znanje i upoznaju se sa podjelama čovječanstva na različite vrste, te sa stanjem i uvjetima svakog dijela. Nakon sticanja znanja o klasama gradskog naroda i manirima/navadama i običajima svake klase, treba da uznastoje steći načelno znanje o narodima stanovnika nastanjene četvrti Zemlje, i njihovoj civilizaciji. Nakon toga će se tajna svrhe civilizacije postupno razotkriti; malo po malo saznat će se da su oni koji prakticiraju takvu vrstu sporenja i svađe slabi i nemoćni poput muha koje padnu u paukovu mrežu.

(U narednom broju fetve Hadždži Ḥalife o Hazreti Ḥiḍru, sviranju i plesanju)

Uvodne, bilješke na kraju teksta i prijevod:
Enes KARIĆ